

Съфинансирано от
Европейския съюз

**РЕГИОНАЛНА ОЦЕНКА НА СПЕЦИФИЧНИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА,
КОИТО СРЕЩАТ УЯЗВИМИ ГРУПИ И ОБЩНОСТИ, ВЪВ ВРЪЗКА С
ДИСКРИМИНАЦИЯТА, НЕТОЛЕРАНТНОСТТА, ЕЗИКА НА ОМРАЗАТА И
ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА ОТ ОМРАЗА**

(Кюстендил)

Венелин Л. Стойчев

12-4-2023

Настоящият доклад е изготвен в рамките на проекта „Укрепване на ролята на гражданските организации на уязвими общности в България да противодействат на дискриминацията, нетолерантността, езика на омразата и престъпленията от предразсъдъци“ (EQUALTOGETHER). Проектът е съфинансиран от програмата на Европейския съюз „Граждани, равенство, права и ценности“ (2021 – 2027) и се изпълнява от консорциум, координиран от Български хелзинкски комитет в партньорство със сдружение „Организация ДРОМ“, сдружение „Асоциация ИНТЕГРО“, Либерална алтернатива за ромско гражданско обединение, Ромска академия за култура и образование, Младежка ЛГБТ организация Действие. Изразените възгледи и мнения са само на авторите и не отразяват непременно тези на Европейския съюз или на Европейската комисия. Европейският съюз или Европейската комисия не носят отговорност за тях.

СЪДЪРЖАНИЕ

Раздел 1. Местен контекст	3
Раздел 2. Основни засегнати групи и основни сфери на прояви на омраза/предразсъдъци.....	8
Раздел 3. Условия, които благоприятстват и причини за възникване на прояви на дискриминация, омраза и предразсъдъци. Възможности за противодействие.....	22
Раздел 4. Типични казуси, описващи инциденти от омраза	29

Проект „Равни заедно“ обединява граждански организации на уязвими общности в България. Целта на проекта е да подкрепи и овласти неправителствени обединения и граждански активисти в техните усилия да се противопоставят на нетолерантността, дискриминацията, речта на омразата и престъпленията от омраза. Проектът се стреми да консолидира работата на Коалицията за докладване на престъпления от предразсъдъци.

Настоящият доклад е част от първата дейност на проекта, която включва регионални оценки на специфичните местни предизвикателства. Оценките трябва да послужат за организиране и провеждане на пет практически обучения за граждански организации и активисти. При обученията ще бъде поставен особен акцент върху речта на омразата и престъпленията от омраза (повишена осведоменост за новите стандарти на ЕСПЧ в борбата с речта на омразата срещу малцинствата).

Раздел 1. Местен контекст

Според последните данни на НСИ населението на област Кюстендил през 2021 г. възлиза на близо 114 хил. души, от които 80 хил. живеят в градовете и 34 хил. в селата. За сравнение през 2015 г. населението е било 126 хил. души, а през 2010 г. - 143 хил.

В град Кюстендил живеят 35 хил. души, според последното национално преброяване от 2021 г. (през 2011 са били 45 хил., през 2001 – 50 хил., а през 1992 - 55 хил.). Няма официални данни за населението в ромския квартал „Изток“, но според оценки на представители на неправителствения сектор там в момента живеят около 8000 души. През лятото и по време на пандемията населението на квартала е надхвърляло 10 хил. души, защото много хора, които работят и живеят в чужбина са се прибрали у дома.

В област Кюстендил коефициентът на безработица е нисък – 2,5% през 2022 г. За сравнение в столицата е 2,4%, средният за страната е 4,3%, в Шумен е 13,7%, а само във Врана и Хасково е под 1%, но там НСИ предупреждава, че данните не са много надеждни поради малките извадки. През 2019 г., преди пандемията от новия коронавирус, коефициентът на безработица в Кюстендил възлиза на 2,6%, а през 2017 г. на 4,3% (отново по-нисък от средния за страната, който е 6,2% тогава).

Делът на лицата, живеещи в домакинства с нисък интензитет на икономическа активност също е относително нисък – 6,8% от населението на областта през 2020 г. Това е по-високо от Габрово и Смолян с по 3,5% през същия период, но много по-ниско от Видин (14,8%), Хасково (15,9%) и особено Монтана с рекордните 31,2%.

Относителният дял на бедните спрямо линията на бедност за областта в Кюстендил възлиза на 19,6% през 2021 г., като при мъжете е 14,3%, а при жените – 24,6%. По този показател средно за страната е над 22%, като най-ниска е в Силистра и Габрово – 10-11% и най-висока в Стара Загора – над 28%.

През 2021 г. населението в риск от бедност и социално изключване в област Кюстендил възлиза на 36 хил. души или над 30% от жителите на областта. Една

четвърт от мъжете и една трета от жените са в риск от бедност и социално изключване през 2021 г., според последните публикувани данни от НСИ.

Въпреки това коефициентът на неравенството в разпределението на доходите за Кюстендил е нисък – 5,0¹ за 2021 г. като през същата година по-нисък е само в Габрово, Силистра и Перник (под 5), а в Смолян е над 12, докато в столицата и във Враца – над 10. Тези пропорции се потвърждават и от коефициента на Джини за неравенствата в разпределението на доходите – Кюстендил е с ниските 30,8 през 2021 г., за разлика от Смолян (49,2), Враца (46,9) и столицата (45,4).

През 2021 г. в Кюстендил 681 от извършените престъпления са стигнали до съда (656 през 2020, 869 през 2018 и 964 през 2017 г.). През 2021 г. 255 престъпления са приключили с ефективно осъждане, 303 с условно осъждане, 18 с оправдаване и 99 с освобождаване от наказание.

Това означава, че през 2021 г. в Кюстендил се падат по 6 влезли в съда престъпления на 1000 души население. За сравнение през същата година в столицата се пада по 1,7 престъпления на хиляда души, във Варна по 3,1, при 4,5 средно за страната на 1000 души от населението. Кюстендил е доста над средното за страната по този показател, но под Враца, например, където през 2021 г. се падат по 7,9 престъпления на 1000 души.

От общо 681 престъпления в Кюстендил, стигнали до съда през 2021 г., най-много са общоопасните престъпления (взривяване, палеж, злоумишлено наводнение) – 276, от които 86 са завършили с ефективни, а 182 с условни присъди. 102 са престъпленията против собствеността и 78 – престъпленията против личността (44 от делата са завършили с ефективна присъда, 28 – с условна и 5 с освобождаване).

През 2021 г. 93 деца от Кюстендил са преминали през детските педагогически стаи (ДПС) за извършени от тях противообществени прояви и престъпления, според данните на НСИ. Това е малко по-добре от 2020 г. (96 деца), но по-зле от 2019, когато през ДПС преминават 80 деца. Рекордна за Кюстендил е 2017 г., когато през ДПС са

¹ Средният аритметичен доход на двайсетте процента от хората, които имат най-висок доход е пет пъти по-висок от съответните стойности за двайсетте процента от хората с най-ниски доходи.

преминали 272 деца – около три пъти повече в сравнение с всяка едно от следващите 4 години. През 2017 г. 55 деца са преминали през ДПС заради тормоз, 34 заради прояви на насилие и/или агресия и 27 заради бягство (от дома, от специализирана институция или социална услуга от резидентен тип). През 2021 г. най-много деца са преминали през ДПС заради употреба на психоактивни вещества (17 души, от които 11 момчета и 6 момичета), бягство (13), тормоз (11, от които 7 в училище), прояви на насилие и/или агресия (13).

Данните на НСИ свидетелстват за *ограничено докладване на извършените престъпления*, защото информацията за жертвите и за извършителите се разминава. Дори и да приемем, че всеки, който е извършил тормоз или проявил агресия и насилие се е фокусирал върху един-единствен обект и че няма престъпления от възрастни към деца, то няма как жертвите да са само 15 както сочат официалните данни на НСИ. Според статистиката от 15 жертви през 2021 г. 5 са пострадали от кражба, 2 от телесна повреда, една от блудство и 7 от „други“. За сравнение през 2019 г. регистрираните пострадали деца са 12, а през проблемната 2017 г. – 17 (при 272 деца, преминали през ДПС за противообществени прояви и престъпления).

Според НПО портала в област Кюстендил има регистрирани 223 неправителствени организации (110 от тях в град Кюстендил), само една от които е актуализирала данните си през последната година. Според портала на Гражданската мрежа на неправителствените организации в община Кюстендил действат над 100 НПО, като една пета от тях са задължителните училищни настоятелства и ученически съвети, а още една трета са читалища.

В Кюстендил се разпространява регионален вестник, има местни новинарски сайтове и кабелни ТВ, но медийният мониторинг и резултатите от настоящето проучване показват, че много по-популярни са централните медии, някои от които имат свои представители, които отразяват събитията в града, областта и региона.

От 2007 г. насам кмет на Кюстендил е г-н Петър Паунов, който печели първия си мандат (с подкрепата на СДС, ДСБ, Атака, Гергьовден и др.) на балотаж срещу кандидата на БСП.

На последните избори от 2019 г. Петър Паунов е преизбран на първи тур от коалиция ГЕРБ с близо 11800 гласа (55%). На тези избори кандидатът на

Възраждане печели 5%, а с „неподкрепям никого“ са гласували над 7%. Изборите за Общински съвет отново се печелят от ГЕРБ с 44% (19 общински съветници), следвани от БСП (22% и 9 съветници), Зелените (10% и 5 съветници) и две местни коалиции с по двама съветници.

От изборите през 2015 г. насам гражданите от ромския кв. „Изток“ не могат вече да гласуват в секции в квартала, а трябва да отидат до т. нар. „смесени секции“, които се намират на километри от домовете им, без да има осигурен публичен транспорт. Решението засяга около 5 000 жители на квартала с право на глас, но няма сведения някой да е разпознал това решение като дискриминационно и да го е обжалвал, защото то е обосновано с борбата срещу купуването и продаването на гласове.

Раздел 2. Основни засегнати групи и основни сфери на прояви на омраза/предразсъдъци

Всички участници в изследването² са единодушни, че в Кюстендил „има, винаги е имало и ще продължава да има“ инциденти от омраза, предизвикани от предразсъдъци, негативни обществени нагласи, расизъм и ксенофобия. Жертви са различни уязвими групи - обикновено заради техния цвят на кожата, майчин език, етнически произход, сексуална ориентация, възраст, увреждане, (ниско) образование или материален статус. Инцидентите са свързани не само, но най-вече с 1) достъпа до различни обществени места (ресторанти, кафенета, дискотеки, басейни, банки, публични институции); 2) достъпа до качествено образование („елитните училища не са за ромите и за бедните“); 3) сферите на заетостта и на 4) здравеопазването. Изследването не регистрира обществени напрежения и инциденти от омраза на базата на религиозни или политически убеждения.

Възпрепятстването на достъпа до обществени заведения на младежи от ромски етнически произход е първата асоциация, която възниква в съзнанието на респондентите, когато стане въпрос за прояви на някакъв тип дискриминация. Примерите в тази посока са изобилни:

Когато ни видят, че сме роми, използват всякакъв претекст, за да не ни допуснат – казват, че заведението е затворен, макар че се вижда, че вътре има хора; казват, че има частно парти, че нямаме резервация и т. н.

Според участници в проучването от ромски етнически произход, дискриминацията е най-вече заради външни белези, които веднага се забелязват – цвят на кожата (етнос) и материален статус. Има и негативно отношение към хората

² През периода 6-26 март 2023 г. по проекта в Кюстендил бяха проведени общо 17 дълбочинни интервюта, които обхванаха експерти от гражданския сектор, общественици, лекари, директори на училища, учители, здравни и образователни медиатори, граждански активисти, представители на медиите и жертви на инциденти от омраза. Респондентите са на възраст от 18 до 60 г., като дяловете на включените роми и българи, мъже и жени са приблизително равни.

с различна сексуална ориентация, но то не се проявява веднага. Обект на особено негативно отношение са ромите с различна сексуална ориентация.

И роми, и българи споделят, че напоследък по-силно изложени на негативно отношение са по-бедните хора, особено ако са от ромски произход. Според участници в проучването по-вероятно е в обект на вербална и/или физическа агресия да се превърнат бедни българи, а не по-заможни роми:

Да, определено има такава тенденция през последните години. По-бедничките деца са обект на присмех, на обиди, на агресия – както в училище, така и извън училище. Усеца се и негативно отношение към бедните хора на улицата, по опашките в магазините, в аптеката, в банката. Проблем е, че хората станаха най-зли към най-слабите – към децата и към възрастните хора, които не могат да се защитят. Това е много грозно³...

Българи споделят, че по техни наблюдения негативното отношение на по-заможните роми към по-бедните роми е много по-силно, отколкото на българите към ромите като цяло:

Дискриминация има, забелязва се всекидневно във всички сфери – образование, здравеопазване, социални политики, на улицата, в заведенията. По отношение на ромите има разделение и от двете страни – ромите също се дърпат от българите и изпитват негативни чувства към тях. Но много роми направиха пари в чужбина, накупили си коли и имоти, възгордяха се и се отнасят с ужасно презрение, държат се унижително спрямо бедните роми, които не могат да свържат двата края... Това се пренася и в училище и ние го виждаме,

³ Учител в професионална гимназия.

усещаме го всекидневно, но не можем да направим много, защото това отношение идва от вкъщи, там се възпитава⁴.

Според участниците в проучването инциденти от омраза могат да се случват по всяко време, да са предизвикани от всякакви хора, независимо от тяхната възраст, обществена позиция или образование.

Всеки човек с по-тъмен тен може да чуе *„циганин, мангал, чернилка, махай се оттука, умри в кофа“*. Все пак по-вероятно е инциденти от омраза да се случват в центъра на града и „българските“ квартал, а не в близост до ромската махала, да идват от по-млади момчета, а не от по-възрастни хора или жени, да са насочени към по-бедни хора, а не към такива, които се вижда, че *„оставят големи бакшиши по заведенията, плащат си за безплатните услуги и не чакат за ресто в магазина или на бензиностанцията“*. Но това не означава, че по-високо образованите и по-платежоспособните роми са имунизирани срещу някакви инциденти от омраза, защото:

В България много често ми се случва да не ме пускат в заведения. Например на рождения ми ден с приятели си направихме резервация. Наконтихме се, отидохме, но пред дискотеката ни казаха, че няма резервация на това име и ни отпратиха отсреща, макар че лично аз се бях обадила да направя резервацията. И ние отидохме отсреща в друго заведение, без изобщо да се разправяме, защото не исках да си разваляме настроението точно на рождения ми ден. Но там същото се опитаха да ни върнат на първото място. Едно от момичетата, с които бяхме, имаше приятелка, която работи в трето заведение. Отидохме там, но охраната и там не ни пусна – казаха, че тази вечер има частно парти. Но ние не се отказахме така лесно, отидохме на четвърто място, само за да разберем, че и там

⁴ Учителка в училище с преобладаващо ромски ученици.

няма да ни пуснат. Накрая изядохме по два дюнера на крак и си се прибрахме. Това, че се бяхме наконтили и бяхме най-готините изобщо не ни помогна⁵...

Ако човек редовно посещава някакво заведение, персоналът и собствениците го познават и знаят, че „не създава проблеми и прави дебели сметки“, независимо от етническия произход вероятността за достъп е по-голяма, макар и да не е гарантирана:

Имах в Кюстендил резервация в заведение, в което винаги сме ходили. Но щом стигнахме там, ни се извиниха, че не може да влезем, защото шефът лично се бил обадил да отмени резервацията за тази конкретна вечер. И аз попитах защо така, какво е станало, да не е имало сбиване. А те бяха откровени и ми казаха, че не пускат, защото българи се мусят, когато в заведението има роми⁶.

„Мусенето“ на българите е основната причина за амбивалетното отношение на собствениците и персонала на заведенията към ромите. От една страна, респондентите са съгласни, че тъкмо ромите, особено тези, които са се прибрали от чужбина по време на пандемията, са спасили много бизнеси в Кюстендил от фалити, защото ромите, за разлика от българите, според стереотипа, „не стоят на по едно кафе или на по една салата“, а обичат „да си отпуснат душата“, „да почерпят приятелите си“ и така „правят дебели сметки“. Затова собственици на заведенията предпочитат роми за клиенти, особено за празници и тържества. От друга страна обаче, по-свободното поведение на някои роми, „отпускането на душата“, силната музика и т. н. отблъсква български клиенти, които искат „частни партита“, за да могат „да си чуят приказката“, без „кючеци и чъка-ръка“. Това важи не само за

⁵ Активистка от гражданския сектор.

⁶ Активистка от гражданския сектор.

ресторантите и кафенетата, но и за басейните и градските плажове, където се ходи на само заради плуването и слънчевите бани, а и заради музиката и купоните.

Всички участници в проучването споменават по един или друг повод инцидентите с градските басейни като много типични. Според респонденти от български произход, напреженията са започнали след като ромски групи от младежи са чупили инвентар и са предизвикали сбиване. Респонденти от ромски произход споменават, че има някои конфликтни роми, които участват в скандали и се държат невъзпитно, но че подобно поведение имат и някои българи, затова не е редно достъпът до конкретен басейн или заведение да бъде забранен за всички роми.

Свидетел съм лично на такъв случай – едно момче не го пуснаха на плажа – а то трябва да тренира това момче, ходи по състезания, спортистче е. Сам отива, за да си плува, не са някаква тайфа, да кажеш, че отиват да правят проблеми. Охраната не го допуска и каза, че така им е наредено от шефа. Викнахме шефа, искахме писмена заповед да видим, защо не пускат спортист на плажа, но нищо. Викнахме полиция. Те дойдоха и взеха на нас да ни се карат, че ние нарушаваме обществения ред. За полицията това е норма. Нас не ни пускат, а през това време виждаме, че пускат българи, известни градски наркомани. А ние седим и се разправяме... Нищо не се случи. Уведомихме службите, но нищо...

Но и ромската общност не се организира в такива случаи. Трябва да се подават сигнали, да се правят подписки, да се ходи до Комисията за защита от дискриминация... Заради сигналите и шума се стигна и до дело. Но делото се забави 1-2 години и на хората им мина яда и не се явиха в съда. Не бива така. Чакаме друг да ни свърши нашата работа⁷...

⁷ Здравен и образователен медиатор с огромен опит на терен.

Този разказ препраща и към следващия сериозен проблем, който изследването регистрира – нормализацията на инцидентите от омраза. Това важи с особено голяма сила за хората от най-уязвимите групи, които започват да възприемат гледната точка на извършителите и да обвиняват самите себе си, че са виновни, че са си заслужили това отношение защото са бедни, неграмотни и необразовани.

Има скрита, има и явна дискриминация. Но най-лоша е тази дискриминация, която хората вече не я забелязват, която са я приели за нормална. Малкият човек е смачкан човек, той не се бори за правата си, защото не знае, че има права. Той е свикнал всички да го подритват. Ако трябва да отиде до банката, до социални, до аптеката, той си облича най-хубавите и най-чистите дрехи, ама те са някой вехт анцуг и чехли. И там го навикват, че нещо не е направил както трябва, връщат го, гонят го, а той се свива, търпи, защото вече е приел, че сам си е виновен, че не става за нищо, че заслужава такова отношение⁸...

Не само „малките хора“, но и много образовани, успешни и благосъстоятелни роми са се отказали да се борят за правата си, но на това ще се спрем подробно в следващия раздел. Нека най-напред да се фокусираме върху инцидентите от омраза в сферата на образованието, защото тъкмо училището се възприема като основната институция, която най-силно допринася за възпитанието в дух на толерантност и взаимно разбирателство.

⁸ Общественик

Участниците в проучването са единодушни, че колкото повече нагласите и мненията към различни групи, които се превръщат в обект на инциденти от омраза (на етнически принцип, сексуална ориентация, материален статус, образование и т. н.) са базирани на стереотипи и предразсъдъци, толкова по-трудно се преодоляват подобен тип обществени напрежения. Обратно – когато има лични отношения, директни познанства с представители на такива групи, вероятността за възникване на инциденти от омраза и за (въз)производство на негативни и генерализиращи стереотипи и предразсъдъци силно намалява. Затова всички включени в това проучване респонденти споделят, че когато децата от малки са заедно на детска градина, подготвителни групи и училище, тогава напрежения не възникват.

Реалността обаче е друга. Огромната част от ромските деца, които ходят на детска градина, формално са в смесена градина, но на практика са в друга сграда, която се намира вътре в квартала и в която няма български деца, макар и да се води клон на детската градина в града, с която споделя общо име. Така и махленското училище е само с ромски деца, а ромските семейства, които изпращат децата си от първи клас в „градските“, „българските“ училища се увеличават все повече през последните години, но си остават малцинство, според свидетелствата на респондентите. Преобладава впечатлението, че в „елитните“ градски гимназии вече има повече ромски ученици, но това е в резултат на изключителните частни инвестиции и усилия на амбициозни родители, които най-често са плащали за частни школи и учители на децата си.

Според някои участници в проучването ромските семейства предпочитат децата им да се учат в квартала, защото им е по-близо и по-удобно (още повече, че няма публичен транспорт до града и другото би означавало родители да се организират и да возят децата си с личните си автомобили или да наемат таксита). Но проучването идентифицира и други проблеми:

*Не е напълно вярно, че само разстоянието е проблем.
Защото има много ромски родители, които предпочитат да*

изпращат децата си дори и в съседни населени места на километри от града, докдето се пътува още по-дълго. Защо го правят? Защото искат да съхранят самочувствието и достойнството на децата си. В българските училища ромските деца стоят на последния чин, през цялото време са пренебрегнати, виновни са за всичко. Тези деца просто ги смачкват там. Използват ги, за да докажат и на тях самите, а и на българските деца, че ромите за нищо не стават, че са глупави и мързеливи... Много такива случаи има, но родителите карат децата си да търпят, да стискат зъби, да си мълчат, защото искат да им осигурят малко по-добро образование и шанс за по-добър живот. Но не всички деца оцеляват в такава среда⁹...

Учители и образователни медиатори също потвърждават съществуването на такива напрежения:

Става въпрос за директор на едно от най-престижните училища в града. И тя публично каза, че не иска нито едно циганче да ѝ стъпва в училището. Е на какво прилича това?!?¹⁰

Явно това не се единични изблици на расизъм, защото по думите на ромски образователен медиатор друг директор на елитно училище отново публично е изразил сходни нагласи:

Тогава тя стана, тропна по чина, сякаш искаше да го счупи, и започна да ни крещи: „Учете ги! Учете ги сега циганите! Утре те ще ви управляват – ще управляват и вас, и вашите деца, и внуците ви!“ Цялата просто трепереше от злоба, а това е една от най-опитните и уважавани в града директорки...

⁹ Експерт по образование.

¹⁰ Учител.

Участници в регионална среща на директори, иницирана при това от ромска образователна организация, потвърждават за масовото разпространение на антиромски нагласи сред учители и директори:

И една млада учителка тогава плахо вдигна ръка и се опита да обясни, че говорят празни приказки и че няма никакви биологични основания да се твърди, че на ромите ДНК структурата била по-различна и затова били тъпи и мързеливи. А те ѝ скочиха всички наведнъж и на нищо я направиха. Едната директорка, не помня откъде беше, от някакво по-малко училище, каза така: „А вие чели ли сте за Балканджи Йово? Знаете ли какво стана с него? Е, сега ние сме на власт и ние ще ги мачкаме циганите!“ И цялата зала започна да ѝ ръкопляска, даже на крака ѝ станаха...

Според подозренията на ромски образователни медиатори подобни нагласи са в основата на опитите успешните ромски ученици да не бъдат стимулирани и дори спъвани в развитието си:

Много семейства пътуват, децата получават добро образование в чужбина, но когато се върнат тука, институциите си измислят всякакви несъществуващи бюрократични изисквания, за да не ги запишат да продължат училище. Много семейства просто се отказват и си се връщат в чужбина. За моята племенничка ние решихме, че ще се борим, когато се прибраха след няколко години в щатите. Обжалвахме, писахме писма, вадихме документи. Накрая бяхме готови да стигнем до съд, но тогава МОН казаха, че ние сме прави и го записаха детето на училище, въпреки съпротивата тука на директорки и РУО. Ама изгубихме една година, защото тук не спазват законодателството на страната...

И учители потвърждават тази мълчалива съпротива срещу образователните успехи на ромски ученици, които могат да бъдат добър пример:

На националното външно оценяване по математика ние бяхме на първо място сред всички професионални гимназии. Бяхме с по-добър резултат от гимназията по икономика, която е елитна гимназия. Е как един експерт не се намери да каже една добра дума и да ги насърчи тези деца?! Никой! Затова ме е яд, че има двойни стандарти в образованието. Ако е друго училище, няма да се държат така, ама ние нали сме „ромско“...

Анализът на интервютата дава основания да се предположи, че много от тези настроения се коренят в страховете, че „българите изчезваме“, че „циганките раждат по много“ и „скоро ще ни завладеят“. Така от години на различни места в България се разпространява митът, че има заповед на МОН, която забранявала в едно училище да има повече от 30% роми. Настоящото проучване регистрира, че този слух се носи и в Кюстендил и дори се цитират конкретни общински наредби, които регламентирани на местно ниво тази национална политика. Екипът ни не успя да намери тези документи, но пък намери достатъчно свидетелства, че националните политики с делегираните бюджети за образование не допринасят за преодоляването, а за задълбочаването на етническите напрежения в града:

Делегираните бюджети опорочиха системата. Учителите и директорите знаят, че от учениците зависят заплатите им. Затова си затварят очите. Има деца, които от години живеят в чужбина, а се водят на училище. Има деца, които стават десети клас, отиват да вземат книжка и се разбира, че те не могат да четат и да си напишат името. Как са станали десети клас?! Изведнъж са оглупели и са забравили всичко ли?! Не са правят проверки, не се спират помощи, за да не се затворят училища и да добутат учители до пенсия, защото няма да могат да си намерят друга работа. Но вместо да помогнат на децата да учат, учителите вътрешно още повече ги

е яд на ромските деца, още повече започват да ги мразят, защото се чувстват, че са зависими от тях¹¹...

В такава среда не е чудно, че много ромски деца преждевременно отпадат от училище. Според ромски образователни медиатори обичайното обяснение, че ромските момичета се омъжват малки е все по-малко валидно:

Това беше навремето, все по-малко е така. Децата отпадат, защото не виждат смисъл да ходят на училище. Защо да ходят само да ги хокат и да ги навикват там... В професионалните гимназии ходят, защото изкарват шофьорска книжка, учат професия, занаят и веднага си намират работа след това. Но там и учителите имат много опит с ромски деца и носят друга мотивация. Иначе момчетата нито вече се омъжват малки, нито искат старите големи сватби – младите предпочитат вече вместо джамборе в квартала, да пътуват, да идат в чужбина на екскурзия. Момчетата пък работят, помагат на семействата си – той днес ще иде на обекта и вечерта ще се върне със сто лева, вместо да похарчи десет, за да иде на училище...

Така се получава омагьосан кръг – ксенофобията се храни от напреженията, които сама тя предизвиква.

Това важи и за сферата на здравеопазването. Макар и активната работа на застъпнически организации като ЛАРГО с лични лекари, специалисти, ръководители на лечебни заведения и т. н. да е допринесла за преодоляване на много от проблемите, свързани с достъпа до (спешна) медицинска помощ, разделянето на ромските от българските жени и др., настоящето проучване регистрира, че усещането за двойни стандарти все още е силно. Ето пример от ТЕЛК:

¹¹ Експерт по образование.

Има една лекарка в ТЕЛК и всички я знаят, че мрази циганите и им взима пари, за да им даде процент. Ако не си платиш, не дава. И аз наскоро заведох баща ми и видях, че е тя. И бях готова такъв скандал да вдигна, ако ми поиска пари! Ама тя се усети и на мене нищо не ми каза. Но от другите съм чувала, че взима – по 50, по 100 лв. взима, преценява ги по външния вид кой колко може да ѝ даде... Преди можеше да се обжалва, изпращаха документите на други места, но вече не може, няма как да обжалваш, трябва да ѝ платиш...

Някои респонденти смятат, че за това отношение са си виновни самите роми:

Ние ги научихме така лекарите. Всеки се страхува, че няма да му обърнат внимание, няма да му направят изследвания, да го прегледат качествено и затова бута пари. Ще събере от роднини, ще вземе заем, ще гладува, ама бута пари в джоба. Българите не правят така, те си знаят правата...

Така стигаме и до двете основни причини за ограниченото подаване на сигнали, свързани с инциденти от омраза. Резултатите от проучването показват, че от една страна расизмът и дискриминацията са нормализирани. Много хора, особено тези, които са с по-нисък образователен и социален статус, вече са възприели гледната точка на извършителите и вярват, че сами са си виновни, че заслужават такова отношение, че „дискриминация винаги е имало, има и ще продължава да има“.

На второ място е липсата на резултати от подаването на сигнали, защото процедурата е дълга, ангажираща и скъпа.

Пускали сме страшно много жалби до Комисията за защита от дискриминация, до националния омбудсман, Мая

Манолова беше тогава, а тя е от Кюстендил. Местният омбудсман почина и така и не се намери човек на неговото място.

При един от случаите имаше споменати и конкретни жертви. За делото трябваше да се пътува до София, но аз самият не бях лично засегнат при този случай и не бях страна. Жертвите не можеха да си позволят да отидат до София, а беше минало вече и много време, на хората язът им беше отминал и така и нищо не се случи.

Участниците в проучването настояват, че трябва да се реагира при такива случаи, за да не се насърчават извършителите, но:

Много хора си мълчат. Аз не си мълча и реагирам винаги и веднага. Но реагирам вербално, карам се, обяснявам се. И с това ми минава, не отивам по-далече. Знам, че не бива, ама така се получава накрая...

Преобладава мнението, че не липсата на законодателство, а липсата на резултати обезсърчава хората да си търсят правата:

Има законодателство, но не знам дали на практика се случва нещо. По-скоро трябва да се проследи доколко сигналите, които се подават, стигат докрай и защо се потушават и нищо не следва. Защо виновните се измъкват през задната врата. Само се отчита работа на хартия, но няма промяна. До момента не знам да е имало човек от махалата, който да мине през цялата процедура и да спечели дело. Да излезе пред медиите поне с името си. Май нямаме самочувствие, увереност, гръбнак нямаме¹²...

Образователен експерт от ромски произход, който е подавал десетки сигнали и в момента има няколко текущи дела също споделя това мнение:

¹² Граждански активист за човешки права.

Аз се опитвах преди да сезирам Комисията за защита от дискриминацията, но видях решенията на комисията – няма смисъл, то се оказва, че ти си извършил дискриминация накрая. Нито срещу Каракачанов, нито срещу Симеонов реагираха адекватно. Тази комисия всъщност защитава расистите.

Но не е съвсем вярно, че никога няма резултати според опита на активистка, която от няколко години живее вече в Англия, но не се е отказала да се бори за права и у нас:

Преди подавах супер много сигнали. Имаше и много позитивни резултати. bTV направиха накрая софтуер, който триеше расистките коментари и това се случи заради нас. Всичко започна с един техен репортаж - „циганите на кайма“. Ние сезирахме КЗК, изпратихме сигнал до СЕМ и накрая bTV публично се извиниха, платиха си глобата, наказаха водещите и въведоха тази система, защото стана ясно, че те са отговорни за коментарите на техния сайт...

Раздел 3. Условия, които благоприятстват и причини за възникване на прояви на дискриминация, омраза и предразсъдъци. Възможности за противодействие.

Политиците и медиите имат най-голям принос за инцидентите от омраза, според участниците в проучването. Това важи с особена сила за периодите, когато се провеждат избори, а при нас напоследък това е непрекъснато.

Ето едно типично мнение:

Патриотите нанесоха огромни щети заради партийните си интереси. Медиите, които ги отразяват сякаш и безкритично, също вредят много, защото не проверяват фактите и с мислят, че като цитират политик, не носят никаква отговорност.

Не е неоправимо положението, но става все по-трудно да се поправи, защото повечето хора от медиите чуват за ромите, не ги познават лично. Имам колеги в училището, които откровено ми казват, че преди да се запознаят с мен и с младежите, с които работя, изобщо не са знаели, че има толкова прекрасни, възпитани и начетени ромски деца. Мислели са си, че всички цигани ровят по кофите¹³...

Макар и да не беше замислена предварително като централна тема, пандемията, и най-вече политическите мерки, свързани с овладяването на новия коронавирус, се оказаха ключови за разбирането на предпоставките за инциденти от омраза в Кюстендил.

¹³ Ромски образователен медиатор.

Повечето респонденти споделят мнението, че макар и пандемията да не е предизвикала обществените напрежения, които подклаждат инциденти от омраза, то много е допринесла за разпалването на тези напрежения, защото:

След избухването на пандемията стана страшно. Социалните мрежи просто бяха взривени! Хората бяха уплашени, не знаеха какво се случва, не знаеха какво да правят и политиците допринесоха всички тези тревоги да се изсипят върху главите на ромите... Появиха се ужасни призиви – да се затворят ромите, да се избият, да умрат в кофа, защото разнасят заразата и ще уморят всички...

В съзнанието на много от респондентите пандемията бележи едва ли не ново летоброене и животът се дели на „преди“ и „след“. Единици са тези хора, които смятат, че пандемията ни е направила по-състрадателни, по-чувствителни, по-съпричастни и по-смирени. Преобладава мнението, че сме станали по-егоистични, по-тревожни, по-изнервени, по-озлобени, по-затворени, по-малко толерантни към мнението, ценностите и вярванията на другите. Един от резултатите е и нарасналото недоверие към публичните институции:

След пандемията много нарасна недоверието към институциите като цяло, към лекарите, към болниците, към полицията. От пандемията насам всичко се промени, всичко е нарушено, не можем да се върнем към нормалното.

Респонденти от ромската махала настояват, че никога не са били подлагани на такава дискриминация и унижение от институциите, както по време на пандемията, локдауните и блокирането на ромския квартал от жандармерия:

Много хора и бизнеси бяха затворени. Много злоба има, защото хората останаха гладни. На държавните служители им вървяха заплатите, без да работят. Имаше много сериозна съпротива срещу мерките и хората в ромската общност се обезсърчиха. Доктори, медицински служители получиха удари под

пояса. Аз също съм засегнат като медиатор, защото работех на терен и хората си го изкарваха на мене. Пандемията бе голям бич за всички¹⁴.

По думите на бизнесмен от ромската махала не мерките, а чувството за несправедливост по време на пандемията е настроило роми срещу българи:

Затварянето на квартала по време на пандемията беше много грозно, защото нас ни затвориха, а нямаше случаи тука, в махалата, бяха все в града случаите. Кметът го направи, но не знам защо - те се страхуваха, че не се контролират ромите – не можеше да идеш до аптека, затварят ти бизнеса. Чаках пратка от витамини и не можех да ги получа. Спря колата на барьерата и помолих полицаите да ме пуснат на 3 м. само, за да взема витамини за хората. На ръце ги пренесох кашоните, все едно сме във военно положение и извършвам контрабанда...

Личен лекар, който има практика в ромския квартал разказва за ситуацията отвътре:

Пандемията не създаде напреженията между българи и роми, но ги изостри. В града имаше много случаи, но отделни, а в квартала имаше гнездо. Пациент от Лондон се върна и ме зарази мен. Така кварталът остана без лекар. Кметът не знаеше какво да прави, докато аз бях болен. Никой колега не смееше да влезе в квартала и така хората останаха без лекар, докато аз се лекувах и бях под карантина. Беше пълно с болни, имаше тежки случаи, започнаха и смъртните случаи.

Щом се пооправих, се върнах, за да лекувам. Налагаха се хоспитализации, но тогава тръгна мълвата, че циганите ги убиват нарочно в болницата с кислород. И хората от квартала

¹⁴ Ромски здравен медиатор.

не искаха вече да отидат в болница, защото ги беше страх, че ще ги убият...

За 6 месеца изгубих 50 пациенти, умряха ми в ръцете, защото не искаха да отидат в болницата. Хора падаха по улицата, пред аптеката умираха, докато се редях на опашка за лекарства...

Ето защо това проучване не регистрира особени прояви на оптимистични очаквания, свързани с преодоляването на предпоставките за проява на инциденти от омраза. Точно напротив:

По целия свят има дискриминация, но у нас е в повече. По места Общински съвет, кмет, биха могли да са активни, а не да експлоатират проблема. Много ми е болно, защото виждам какво се случва. Много роми завършиха образование, станаха специалисти, но не могат да пробият – нито в институциите, нито в бизнеса. Не ни допускат. Общността не вижда добрия пример, че чрез образование може да се развие човек и да живее нормално. Хората с образование напускат не само квартала, а държавата и отива в чужбина. Това е ефектът от дискриминацията...

Всички участници в проучването подкрепят изграждането и поддържането на онлайн платформа за подаване на сигнали за инциденти от омраза и заявяват, че лично биха ползвали такава платформа.

Все пак няколко души изразиха резерви, защото самата регистрация на сигнали не би била достатъчна и инициативата не би била устойчива, ако няма по нататъшно развитие, което да допринесе за преодоляването на проблема:

Като ПР акция малко ми звучи на мене. Не казвам, че няма нужда, напротив – има голяма нужда, но въпросът е какво от

това. Ако хората само подават сигнали, за да може някой да си отчете проекта и не видят, че има резултат, просто ще престанат. За мен проблемите с дискриминацията са структурни и няма да се разрешат само с ПР и добри намерения. Нужни са системни мерки, които да ограничат неравенствата, да направят институциите по-справедливи, да гарантират правата на всички и да санкционират нарушителите. Трябва да се работи в образоването, в социалната сфера, в здравеопазването, в заетостта¹⁵...

Тези участници в проучването, които подкрепят идеята за платформа, също очакват тя да доведе до резултати, а да не е просто регистратор на сигнали. Доминира мнението, че е по-добре езикът да е по-приятелски, по-всекидневен, а не прекалено официален, защото се очаква платформата да се ползва най-вече от по-млади хора. Всички настояват, че е добре платформата да има и формат на мобилно приложение, през което чрез лесни и бързи бутони (най-добре със символи, а не с текст) да се правят аудио и видео записи, да се регистрира точното местоположение и време, да има бърза връзка със 112. Представители на гражданския сектор и доброволци настояват, че е нужно и провеждането на мащабна информационна кампания за платформата, за ползите от нея, за правата на гражданите и за процедурите за подаване на сигнали до институциите, когато има инциденти от омраза.

Какви са другите добри практики, които допринасят за облекчаване на напреженията, които провокират инциденти от омраза според респондентите от Кюстендил? Учителите и образователните медиатори са убедени, че проектите за работа в мултикултурна среда, пътуванията по програма Еразъм, срещите с други ученици, организирането на извънкласни занимания, лагери, спортни събития, културни фестивали и т. н. оказват изключително благоприятен ефект върху учениците, защото разширяват кръгозора им и ги овластяват. Но експерти по

¹⁵ Личен лекар.

образование настояват, че е много важно и много учители също да преминат през обучения за работа в мултикултурна среда и за развитие на дигитални умения, защото „тяхното поколение просто не живее в измерението на съвременните ученици, независимо дали са българчета, ромчета, турчета или украинчета”. В този ред на мисли всички респонденти са единодушни, че интензивното лично общуване между ученици и младежи от различен етнос, религия, сексуална ориентация и т. н. се отразява изключително благоприятно на всички.

Това важи не само за малките, но и за по-големите. Увеличаването на броя на смесените бракове, закупуването на имоти от роми в „българските” квартали, работата в смесени колективи и т. н. също са сочени като успешни и продуктивни модели.

Сега за осми март жените от фабриката – и ромки, и българки – се събраха да празнуват заедно в квартала. И си изкараха много добре. Те си се познават, по цял ден са заедно, приятелки са, не са само колежки...

Подобен пример има и с концерт на популярна певица, който се провежда в ромската махала:

Хората в града явно бяха дочули, че Роксана ще пее в квартала. И разни хора взеха да ни доближават и да подпитват дали е истина, защото не можеха да повярват, че ще пее в квартала, а не в града. Ние им потвърдихме. И вечерта бяха дошли и българи. Вярно е, че повечето българи бяха такива, които се познават добре с хора от квартала, имат бизнес. Имаше и такива, които дойдоха, но останаха в колите си, гледаха отдалече, не посмяха да влязат. Сигурно се учудиха, че ние не се бием и колим, а празнуваме...

Така че музиката, спорта, изкуствата градят много повече мостове, отколкото официалните институции, които би следвало да се занимават с обществена интеграция според резултатите от това проучване. В интервютата многократно и

напълно спонтанно излизат имената на талантливата Йоана Сашова от „Гласът на България”, която е родена и израснала в ромския квартал на Кюстендил или пък на актрисата Наталия Цекова, чиито театрални представления се радват на огромен интерес от страна както на роми, така и на българи.

Все пак тези респонденти, които са пътували много в чужбина и могат да сравняват ситуацията, настояват, че колкото по-развито, по-свободно и по-демократично е едно общество, толкова по-слаби са проявите на инциденти от омраза:

В България не се върши работа, а се търсят връзки. Назначаваш си роднините. Роми не се назначават в институции, на по-елитна работа. Назначават роми шивачки и в обувната фабрика, защото са на минимални заплати. Има стигма в България към ромите и тя е много силна.

Не че няма изобщо, но на Запад е по-прикрита дискриминацията, има стандарти, има култура, знаят как да се пазят. Има, но не грубо, унизително и директно. Например в Англия, особено след Брекзит, имат огромен недостиг на хора. Етническият произход, религията, сексуалната ориентация не е от абсолютно никакво значение тук, за разлика от България. Те искат да се свърши работа и не ги интересува изобщо какъв си. Ако спазваш правилата, цялата среда те насърчава, защото цялото общество печели.

Раздел 4. Типични казуси, описващи инциденти от омраза

Данните и от това проучване показват, че основните предпоставки, провокиращи инциденти от омраза са свързани с дълбоко вкоренени предразсъдъци и нагласи, които устойчиво се възпроизвеждат на всекидневно ниво, не без приноса на социални мрежи, политици, медии, преднамерени пропагандни кампании.

Типичен пример е отношението към първокурсничка в Медицинския университет от ромски произход, на която съобщават, че за общезитие кандидатства и друго момиче от Кюстендил, с което могат да са в обща стая. Двата момичета се срещат на кафе, харесват се и се настаняват да живеят заедно. Но:

Наложил ми се да изкарам моето дете от стаята, защото родителите на другото момиче не са ѝ разрешили да е в една стая с ромка. Отидох с колата, натоварихме багажа и се преместихме. Не исках да се разправам с другите родители, а и те бяха казали, че изобщо не желаят да разговарят с мене. Сега дъщеря ми е с едно момиченце от Украйна, много добре се погаждат. Но проблемът не е в децата. Те се бяха видели, бяха се харесали. Родителите създават проблемите и това е много тъжно, защото майката на онова момиченце е директорка на училище, а бащата е военен полицаи. Тези хора би трябвало да служат на обществото. Как тази учителка възпитава другите деца? Как този военен полицаи служи на страната си? Как отглеждат детето си, което утре ще стане лекарка и ще трябва да лекува всички нуждаещи се?!?

Пример за подобно поведение от образовани и високопоставени членове на обществото е и честването на 24 май през миналата година. Според много участници

в проучването (както от български, така и от ромски произход) образованието и заеманата позиция не са гаранция за толерантност, уважение и добро възпитание:

Нашите деца толкова дълго се готвеха за този празник, така силно го очакваха, бяха най-красивите от всички, бяха се облекли, нагласили... Отделни подмятания се усетиха, още когато тръгнахме от училището. Но ние не искахме да разваляме този най-светъл празник и не им обърнахме внимание. Но в центъра на града стана наистина грозно. Беше ужасно... Това са деца, те са чувствителни, а имаше такива тежки обиди, такива освирквания, такава агресия... И идваха все от хора, които са уважавани, които заемат високи обществени позиции, които би следвало да са за пример... На никой не му беше приятно. И на нас, учителите, изобщо не ни беше приятно, какво да говорим за на децата...

Точно защото хора на високи обществени позиции споделят расистки нагласи, институциите също са въввлечени в инциденти от омраза и/или предразсъдъци:

Ние имаме такава практика да водим нашите деца по различни институции, фирми, стопанства, за да видят лично кое как работи, какво се случва, как е организирано. И тогава учениците са пътували в автобуса, но нашите са повече момчета, през прозореца са подвиквали нещо на момичета от улицата. Но едно от момичета се оказало дъщеря на голям градски началник. Стана огромен инцидент – сигнали, полиция, разследвания, чак ГДБОП намесиха и те се включиха да правят проверки. Разбирам, че не редно това, което учениците са направили, ама това са момчета в пубертета, чак ГДБОП да се намесва...

В тази среда се стига и до ескалация с физическо насилие, както показва четвъртият пример. Случката е от футболна среща на стадиона между ученици от

„ромско” и „българско” училище. Докато се играе мачът, ултраси се организират в социалните мрежи, успяват да влязат и след мача да причакат ромските ученици в съблекалнята.

Нападнали са ги и са започнали да ги бият. Включително и нашият учител по физическо, който е водел децата, също е пострадал. Две от момченцата, които са по-дребнички такива, са успели да се измъкнат през прозорчето на съблекалнята и са изтичали до полицията за помощ...

Според участници в инцидента полицията е съвсем близо, но докато пристигнат патрулите, нападателите вече са били избягали:

Вдигна се голяма шумотевица и нямаше как да покроят случая. Но се оказа, че нападателите са били все деца от елитни училища с много влиятелни родители. Едва ли не накрая излезе, че ромите са предизвикали боя... Даже наказаха наши деца, привикваха ги непрекъснато на разпити, заведоха ги на отчет в детската педагогическа стая. Не зная да се е стигнало до нещо друго, да се идентифицирали нападателите и да са ги наказали, макар че целият град ги знае кои са и чии деца са...